

EMINESCU

Mihai Eminescu (1850–1889) este cea mai importantă figură a literaturii române din secolul al XIX-lea și autorul cu cea mai mare influență asupra creației literare din secolul ce i-a urmat. O personalitate care a făcut epocă, acea epocă pe care istoriile literare și manualele o numesc, pe drept cuvânt, a „marilor clasici“. Puternica înrâurire a poetului, la îndemnul căruia au început să scrie cei doi prieteni ai săi, Slavici și Creangă, a făcut ca literatura română să cunoască, la sfârșit de secol XIX, momentul ei de clasicitate.

La scurtă vreme după moartea sa, și nu fără legătură cu mărturiile contemporanilor ce făcuseră din extrema suferință a vieții și din „nebulia poetului“ un fundal pentru lectura poeziei sale, figura lui Eminescu a căpătat dimensiuni mitice, iar poezia sa a devenit, în mentalul colectiv al românilor, Poezia însăși. Foarte curând a fost recunoscut drept „poet național“, iar editarea operei sale a reprezentat una dintre cele mai mari provocări pentru filologia românească. Titu Maiorescu a alcătuit și a pus în circulație, în 1883, o foarte inspirat alcătuită ediție de consacrare. În anii '30 ai secolului trecut, Perpessicius a inițiat ediția științifică de *Opere*, un act cultural unic la noi, continuat și dus la capăt, până în anii '80, de o echipă a Muzeului Literaturii Române, condusă de Petru Creția și D. Vatamaniuc.

EMINESCU

PROZA LITERARĂ

Selecție, prefață și note de
IOANA BOT

Cronologie de
CĂTĂLIN CIOABĂ

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Cătălin Cioabă
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Iuliana Glăvan
DTP: Iuliana Constantinescu, Dan Dulgheru

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

© HUMANITAS, 2022, pentru prezenta ediție

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Eminescu, Mihai

Proza literară / Mihai Eminescu; selecție, pref. și note de Ioana Bot;
cronologie de Cătălin Cioabă. – București: Humanitas, 2022

Conține bibliografie

ISBN 978-973-50-7388-6

I. Bot, Ioana (antolog.; pref.; note)

II. Cioabă, Cătălin

821.135.1

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021 / 408 83 50, fax 021 / 408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0723 684 194

Proza, iar nu poezia...

Dacă privim în urmă, la cei peste o sută de ani care au trecut de la publicarea primului text în proză semnat de Mihai Eminescu, nu putem să nu constatăm că și această parte a scrierilor sale se aseamănă – ca întreaga lui operă – cu acel aisberg invocată în deschiderea *Versurilor din manuscrise* (VdM, 5), volum în continuarea căruia ne propunem să așezăm, acum, această ediție de proză literară eminesciană. În sumarul ei se regăesc, firește, unele din cele mai cunoscute creații ale lui Eminescu, precum *Făt-Frumos din lacrimă*, *Sărmanul Dionis*, *Avatarii faraonului Tlă* și *Cezara* (ca să vorbim numai de cele care au pătruns, deja din primii ani ai veacului trecut, în manuale – și au rămas, pe bună dreptate, acolo, unde le este locul). Dar aceste câteva titluri nu acoperă decât o mică parte din tezaurul proiectelor de proză beletristică, ce configurează, în manuscrisele lui Eminescu, teritorii la fel de fascinante, cerându-se, la rândul lor, explorate. Invocăm, adesea, marile reușite ale prozei sale, fără să avem în minte continentele nebănuite care le susțin sau care s-au desprins, cândva, din același atelier, croindu-și drumul propriu (al unor proiecte secundare, rămase neîncheiate). După cum nu sunt cunoscute publicului larg nici exercițiile stilistice pe care tânărul scriitor – aspirând să devină un romancier al epocii sale, cum mărturisea în scrisori – le făcea, adesea, în caietele sale. Volumul de față își propune, pe de o parte, să continue seria edițiilor din opera lui Mihai Eminescu, deschisă de câțiva ani deja de Editura Humanitas, iar pe de altă parte să aducă dinaintea cititorului de astăzi atât

paginile cunoscute ale prozei lui Eminescu, cât și scrierile care, rămase în „lada cu manuscrise“, au întârziat a-și face drum spre conștiința publicului. Cele care se află „îndărătul“ titlurilor cunoscute de toți, dar care nu sunt, prin aceasta, mai puțin interesante – și nici mai puțin semnificative în a creiona portretul prozatorului Mihai Eminescu.

Fără proza sa literară, imaginea pe care ne-o putem face despre opera lui Eminescu ar fi, incontestabil, imperfectă; de aceea, volumul nostru are, în primul rând, o menire întregitoare. De aceea ne-am permis aluziile discrete, din deschidere, la prefața volumului anterior, de *Versuri din manuscrise* (2015), ce reîntrege imaginea creației poetice eminesciene și propunea un mod de lectură al acestor restituiri literare: apropiate cititorului, corecte fără a fi excesiv de specializate, reverențioase față de ediția integrală a operei eminesciene (datorată efortului Academiei Române, început acum aproape un secol de marele Perpessicius), dar sugerând piste de lectură mai interesante, poate, astăzi, pentru cei care doresc să se (re)apropie de un asemenea „aisberg“, impunător prin prestigiu, atractiv prin fațetele insuficient cunoscute, fascinant prin zonele încă ascunse doar în paginile ediției complete a *Opereilor*.

Volumul al VII-lea din ediția completă a *Opereilor* eminesciene este, indiscutabil, unul de excepție în ansamblul proiectului editorial al Academiei. Așa cum arăta și Ioana Em. Petrescu, volumul „realizează în mod ideal viziunea organică asupra textului eminescian propusă de Perpessicius, restituind, într-o formulă pe deplin convingătoare, nu numai textele [*cunoscute anterior*], ci și un important număr de inedite. [...] *Opere* VII reprezintă, indiscutabil, cea mai importantă dată în istoria editării prozei eminesciene“ (SLR, 304). De acolo provin scrierile selectate de noi, cu excepția a două titluri – *Făt-Frumos din lacrimă* și *Călin Nebunul* – excerptate din volumul de *Literatură populară* al ediției Academiei; le-am adus între prozele de autor ale lui Eminescu, socotind că intervențiile eminesciene asupra

variantelor folclorice sunt atât de importante, încât textele rezultate nu mai pot fi considerate, în aceste versiuni, „folclorice“ (EeF, 69–83).

Spre deosebire de volumul al VII-lea al ediției complete, care împarte prozele în antume și postume, am preferat și aici – ca și în precedentele volume ale seriei Eminescu de la Humanitas – să ordonăm textele conform cronologiei interne a atelierului eminescian, renunțând astfel la o diferențiere pe care o considerăm mult mai puțin relevantă decât ceea ce succesiunea cronologică a scrierilor ne permite, chiar la o lectură diletantă. Citite în această ordine, textele oferă cititorului posibilitatea de a retrasa o evoluție a artei cuvântului, a stilului, dar și a imaginării estetice, de la paginile tânărului student care se visa romancier (în 1868–1870) la proiectele de „novele“ începute de ziaristul de la *Timpul*, ostenit de viață și acuzând o senzație de secătuire a puterilor sale creatoare (în jurul anului 1879, de când datează ultimele „începuturi“ de proză, păstrate în caietele scriitorului). Spre deosebire de cazul poeziilor însă, editorii manuscriselor au identificat cronologia prozei eminesciene în mod mult mai aproximativ, indicând – cel mai adesea – intervale de timp de câțiva ani, în interiorul cărora pot fi situate anumite texte, iar nu un an exact, care să constituie un reper cronologic. „Înșirarea“ titlurilor în sumarul antologiei noastre este, așadar, una mai puțin riguroasă decât în volumele precedente ale seriei – dar referința la anii probabili ai redactării textelor rămâne, credem, importantă pentru contextualizarea respectivelor scrieri. Este și ceea ce *Cronologia* încurajează cititorii să facă, pentru a înțelege mai bine ce i se întâmpla lui Eminescu atunci când scria respectivele pagini, ce se petrecea în jurul lui – cu viața lui, cu viețile celor dragi lui. Una din mizele acestei serii de autor, de la care prezentul volum nu înțelege să se abată, este și aceea de a-i apropia pe cititorii de astăzi de istoria mică, a cotidianului unui secol depărtat (al XIX-lea), în care cel ce avea să devină cel mai important scriitor

român își croia multele sale proiecte literare, le ducea la bun sfârșit (pe unele) sau le abandona pe cale (cel mai adesea).

Redescoperirea prozei literare eminesciene, în formula și în ordinea pe care o propunem în cele ce urmează, pleacă și de la constatarea unui paradox: în pofida numeroaselor „recitiri“ de care opera lui Eminescu a avut (și mai are) parte, proza sa beletristică continuă să ocupe un loc secundar, de „auxiliar pentru înțelegerea poeziei“, deopotrivă în viziunea specialiștilor, ca și în aceea a cititorilor diletanți. Poate mai mult decât alte componente ale operei eminesciene, proza sa literară are nevoie de o grabnică recitare. Dacă ne întoarcem asupra vechilor comentarii critice de care a avut parte (și care irigă, totodată, doxa școlară de un secol încoace), vom înțelege mai bine instituirea și perpetuarea percepției generale asupra prozei ca un „auxiliar“ al poeziei aceluiași autor. Marele studiu despre proza eminesciană rămâne, la mai bine de jumătate de secol distanță de publicarea sa, volumul din 1964 al lui Eugen Simion, *Proza lui Eminescu* (PE), apărut deodată cu o ediție a *Prozei literare*, îngrijită de același exeget, împreună cu Flora Șuteu, unde *Studiul introductiv* îi aparține și sintetizează ideile din volumul monografic (EPL). Studiul lui Eugen Simion a devenit cea mai importantă referință critică despre proza literară eminesciană, pentru o foarte lungă perioadă de timp, și aceasta nu numai datorită calităților intrinseci ale cărții, ci și faptului că, în tot acest timp, nimeni nu a propus, efectiv, o perspectivă critică diferită (și convingătoare) asupra respectivului capitol din creația eminesciană.

În primul rând, studiul lui Eugen Simion rămâne referința critică principală prin amploarea analizelor propuse acolo și prin detalierea lor tematică, prin caracterul său monografic, ca și datorită situării perspectivei exegetice în descendență călinesciană; or monografia lui G. Călinescu (*Opera lui Eminescu*) reprezintă, se știe, filonul cel mai de succes al posterității critice eminesciene. În viziunea lui Eugen Simion, proza eminesciană

se situează sub semnul liricului (sugerând, prin asta, subordnarea sa poeziei) și al romantismului: „Fundamental lirică, proza lui Eminescu – luată în totalitatea ei – fixează nu numai un peisaj individualizat, inimitabil, ci și o tipologie diferențiată, prin latura ei de demonism și înflăcărare patriotică“ (EPL, V). Scopul – declarat și îndeplinit – al studiului este următorul: „Anexând proza creației lirice și considerând-o în unitatea contradicțiilor ei, ca o manifestare a unei originalități creatoare, a unei personalități plurivalente, se poate delimita cu mai mare exactitate contribuția adusă de Eminescu la dezvoltarea romantismului“ (EPL, VII). Se observă ușor cum proza este propusă, astfel, ca un obiect de studiu auxiliar (o anexă a poeziei eminesciene), chiar atunci când este vorba despre a-i (re)da, prin lectura critică, o anume „demnitate“ pierdută (?). Analizată în primul rând din perspectivă tematică (și, pe cale de consecință, urmând axele imaginarului romantic, din structura narațiunilor nuvelistice majore ale lui Eminescu: sufletele gemene, visul, revolta titanilor, metempsihoza, aventurile erotice ale androginului, egiptofilia etc.), pentru Eugen Simion – ca și pentru cea mai mare parte a exegeților care i-au urmat – proza eminesciană este „expresia unui moment important în dezvoltarea romantismului românesc: momentul structuralizării lui estetice, al dimensionării lui spirituale...“ (EPL, LXXII). Și, incontestabil, proza eminesciană *este* o atare expresie istorică a romantismului.

Dar, după mai bine de o jumătate de veac de la această perspectivă, consider că putem identifica, în proza literară eminesciană, nu numai momentul de structurare estetică a romantismului românesc, ci și momentul *destructurării* aceluiași romantism. Așa cum putem vedea și în poezia aceluiași autor, experimentele literare eminesciene își conțin propria subversiune, și asta mai ales atunci când rețeta retorică pe care se sprijină pare să funcționeze perfect (EeF). Este una dintre principalele resurse ale ironiei eminesciene – prin care scriitorul

depășește strategiile ironiei romantice, îndreptându-se către subversiunile experimentelor moderniste.

De altfel, opiniile critice ale monografiei lui Eugen Simion din 1964 – și, în subsidiar, ale monografiei semnate de G. Călinescu la jumătatea secolului trecut – se regăsesc și în cele mai recente publicații academice despre Eminescu, cu valoare „instituțională” – cele care dau seamă despre un întreg orizont de receptare, dar care dau și directivele implicite ale unui asemenea orizont. Mă refer la interpretarea și valorizarea prozei eminesciene în marile dicționare ale subiectului și în marile istorii literare românești, apărute în ultimele decenii.

Astfel, citind *Dicționarul general al literaturii române* (unde articolul este semnat de Eugen Simion și Mihai Cimpoi), aflăm că, deși „inegală, fragmentară, pe alocuri brutal ideologică sau, dimpotrivă, sentimentală, melancolizantă, onirică...” (DGLR, 53a), proza eminesciană „are, totuși, o oarecare unitate prin temele și miturile pe care le repetă și, evident, prin stilul ei” (DGLR, 53a). Nici unul din adjectivele care o descriu în cel dintâi fragment citat însă nu pare să aibă nevoie de scuza introdusă prin condescendentul „are, *totuși*, o oarecare unitate...” etc. (s.n. I.B.). Consider că, dacă ne apropiem de o asemenea operă cu experiența unui cititor ce a traversat literatura modernistă, unitatea de ansamblu a unei scrieri nu mai poate fi considerată una dintre virtuțile esențiale ale judecății de valoare – dimpotrivă. De altfel, chiar exegeții se referă în acest context la opiniile (romanticului) Novalis, cu ale sale opțiuni pentru „armonia dizarmoniilor, [...] aparenta lipsă de logică a narațiunii, [...] faptul că romanticii sfărâmă unitatea clasică de timp, loc și acțiune” (DGLR, 53b). În fine, recuperarea prozei eminesciene în articolul din cel mai important *Dicționar* literar românesc de astăzi are loc sub semnul unei recitiri condescendente – față de tinerețea autorului (ca și cum Eminescu ar fi scris proză numai în tinerețe, ceea ce este inexact), față de faptul că acesta e înainte de orice un poet, precum și față de adeziunea sa la o poetică romantică: „Rămâne însă

solid fondul epic reflexiv în narațiune și rămân paginile de o sclipitoare originalitate prin care Eminescu se revelează un mare creator oniric și totodată un mare poet al peisajului «stelos», cum zice el, un poet al diafanului spiritualizat. Ca prozator fantastic, el nu merge în linia lui Poe (din care a tradus), ci introduce simbolul și spiritualul în vaste parabole care vor să cosmicizeze realul și să reconstituie sensurile filozofice ale lumii“ (DGLR, 54a). Și, de asemenea, judecata de valoare privilegiază un program *național* asumat, al literaturii eminesciene, evidențiind faptul că „Amibiția lui Eminescu este să reflecte creația universului și epopeea lumii într-o oglindă românească. O mitologie evident fragmentară, imperfectă, un șir de proiecte și o suită de fragmente epice în care metafizicul se însoțește nu de puține ori cu gazetăria...“ (DGLR, 54a). Vizibil în unele proiecte în proză din tinerețe, într-adevăr, respectivul program național nu mai este definitoriu pentru (să zicem) *Avatarii faraonului Tlă*, nici pentru *Cezara*, nici pentru *Falsificatorii de bani*. Toate elementele cu ajutorul cărora este caracterizată și valorizată, în această lectură, proza eminesciană sunt însă aplicabile în aceeași măsură poeziei sale – țin de viziunea scriitorului, iar nu de genul sau de forma literară particulară în care respectiva viziune se obiectivează. Ne putem întreba, firește, „ce este *proză*, aici?“, anume. Sau de ce exegeții simt nevoia de a aduce proza eminesciană la „numitorul comun“ al poeziei – când miza ar trebui să fie evidențierea valorii în sine a scrierilor în proză ale autorului?

Cu și mai mult spirit critic la adresa acestui capitol din creația lui Eminescu, un critic literar de prestigiu lui Nicolae Manolescu (în a sa *Istorie critică a literaturii române*), formulează o judecată depreciativă categorică: „Proza lui Eminescu este, în general, supraapreciată“; el consideră că „prozele au intrat în malaxorul unei exegeze pe cât de erudite, pe atât de lipsite de spirit critic“ (ICL, 395a) și că excesiva lor analiză le-ar fi îndepărtat de cititori. Din această perspectivă, el analizează frugal, tematic, pe linia identificării elementelor de viziune

romantică, *Sărmanul Dionis*, *Geniu pustiu* și *Cezara* (ironizată pentru a fi pus împreună filozofie schopenhaueriană și rețete sentimentale dubioase, „la nivelul *Buchetierei de la Florența*“ a lui Alecsandri – ICL, 399b), și conchide că tot restul prozei ar fi „neglijabil artistic“: „*Avatarii faraonului Tlă*, pe care Călinescu și-a făcut doctoratul, *Archaeus* și celelalte n-au consistența care să le impună memoriei noastre“ (ICL, 399b). Dar, atunci, de ce oare ele s-au impus, totuși, memoriei noastre (măcar *Archaeus* sau *Avatarii*...)? Să fie numai meritul școlii? Greu de crezut. Lectura prozei literare eminesciene poate oferi fiecărui cititor posibilitatea unui verdict în acest sens – și, eventual, a unui exercițiu de „memorie“.

În ansamblu, revizitând asemenea studii esențiale despre proza eminesciană, putem evidenția unele constante în formularea judecăților critice. Așa, spre pildă, exegeza consideră că prozele eminesciene sunt variante (în proză) ale unor viziuni lirice dezvoltate mai amplu și mai bine în poezia autorului, sau – eventual – variante ficționale, amplificate și decorate cu o recuzită romantică, ale jurnalismului său de la *Timpul*. Proza eminesciană le apare criticilor neclară, indecisă, o variațiune a... altceva. Acest „altceva“ nu este identificat drept un experiment al atelierului literar eminescian, ci, mai simplu, drept poezie – confundată, superficial, cu Poezia. Cea scrisă „cu majusculă“, Poezia în care Eminescu excelează, și față de care, pe cale de consecință, proza ar fi inferioară. Ar fi o „anexă“ istorică, demnă de ediții complete și monografii exhaustive, dar nu de „memoria noastră“ (după N. Manolescu).

Înainte de a ne mira de asemenea verdicte critice, ediția de față își îndeamnă cititorii (inclusiv prin comentariile propuse fiecărui text) să privească proza lui Eminescu dintr-un unghi diferit – care era, poate, unghiul unora dintre căutările experimentelor literare ale autorului. Considerăm că majoritatea comentatorilor citați anterior intuiește, de fapt, *o impuritate formală definitorie a prozei eminesciene*: proză ca o poezie, proză

care nu e proză pentru că nu e epică, dar nici poezie pentru că, evident, nu e scrisă în versuri etc. Exegeții consideră că indecizia dintre liric și epic (manifestată în asemenea scrieri) ar trebui tranșată cumva. Și caută argumente în favoarea unei decizii – *dar nevoia unei decizii, a acestei decizii, aparține paradigmei lor, nu proiectului eminescian*. Călinescu, de altfel, înaintea tuturor, dăduse exemplul judecății de valoare „recomandate”: în viziunea sa, proza eminesciană „nu e proză”, pentru că nu e epică. Să încercăm, printr-o lectură proaspătă, care să descopere mult mai multe scrieri decât cele învățate „la școală”, să reconstruim paradigma proiectului eminescian – atâta cât ne mai stă în putere, astăzi, la mai bine de un veac de la ieșirea din scenă a autorului.

Făcând asta, s-ar putea să descoperim că primul termen (*proza*) din dihotomia de sorginte călinesciană nu e sinonimul celui de-al doilea (*epică*). Susținând o asemenea ipoteză, mă întorc la Tudor Vianu și la al său adagiu din *Arta prozatorilor români*: „Proza lui Eminescu merită însă a fi citită pentru ea însăși” (APR, 138). Faptul că judecata lui Vianu (ca și memorabila sa analiză a stilului prozei romantice eminesciene) a rămas colaterală acestei filiații exegetice asupra prozei eminesciene mi se pare în sine grăitor pentru cât de multe mai are a spune proza eminesciană cititorului atent, în pofida bibliografiei exegetice abundente. „Citită pentru ea însăși”, proza eminesciană poate fi descoperită cu totul altfel decât ca o variantă a poeziei, altfel decât o ezitare continuă între genuri și universuri filozofice, altfel decât o refolosire în planul ficțional a unor rețete încercate în scrieri non-ficționale (jurnalismul aceluiași autor).

Comentariile asociate textelor din ediția de față nu au, în sine, mize de exegeză critică. Ci ele au căutat să încurajeze o privire proaspătă asupra unor scrieri provocatoare (în marea lor majoritate), experimentale (acolo unde s-ar fi spus că autorul lor nu face decât să urmeze modele literare ilustre), dar

Cuprins

<i>Proza, iar nu poezia...</i>	
prefață de Ioana Bot	5
Notă asupra ediției	19
Cronologie	
de Cătălin Cioabă	23

PROZA LITERARĂ

<i>Geniu pustiu</i>	39
[„Casele negre“]	127
[<i>Sofia – Dochia</i>]	129
[„Trăia într-un orășel supus turcilor...“]	138
[„Ea era culcată pe patul ei cel alb...“]	140
<i>Contrapagină</i>	142
<i>Făt-Frumos din lacrimă</i>	148
<i>Umbra mea</i>	170
[<i>Însemnări caracterologice</i>]	176
[„Ea era albă ca zăharul...“]	179
[„Basmul cel mai fantastic...“]	180
[<i>Scrisoarea lui Dionis</i>]	185
<i>Amalia</i>	187
<i>Iconostas și Fragmentarium</i>	189
[<i>Avatarii faraonului Tlă</i>]	203
<i>Aur, mărire și amor</i> (variantă parțială)	253
<i>Întâia sărutare</i>	254

<i>Sărmanul Dionis</i>	259
<i>Călin Nebunul</i>	302
[„O, taci, ce spui că mă iubești, copilă... ”]	313
[<i>Poveste indică</i>]	315
[<i>Moș Iosif</i>]	317
[<i>Istorie miniaturală</i>]	321
[<i>Cezara</i>] (variantă parțială)	326
[<i>X. Moartea Cezarei</i>]	340
<i>Cezara (Novelă originală)</i>	344
[<i>Archaeus</i>]	376
[<i>Archaeus</i>] (variantă parțială)	388
<i>Aur, mărire și amor</i>	394
[<i>Falsificatorii de bani</i>]	403
[<i>Părintele Ermolachie Chisăliță</i>]	405
[<i>Părintele Ermolachie Chisăliță</i>] (variantă parțială)	411
[„S-a întâmplat în vremea mea... ”]	412
[<i>La curtea cuconului Vasile Creangă</i>]	414
<i>La aniversară</i>	425
<i>Visul unei nopți de iarnă</i>	431
[„Când eram încă la Universitate... ”]	436
[<i>Moartea lui Ioan Vestimie</i>]	437
[„Șesul nemăsurat... ”]	444
<i>Cezara</i> (versiunea publicată în <i>Epoca</i>)	445
[<i>Exerciții & moloz</i>]	470
Note	475
Bibliografie	515